

บทที่ 4

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านวัดแดงกับการสร้างพื้นที่องค์ความรู้ทางวัฒนธรรม

พิพิธภัณฑ์เป็นสถานที่ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อทำหน้าที่ส่งมอบองค์ความรู้ในแง่มุมต่าง ๆ โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นตัวเชื่อมต่อระหว่างอดีตสู่ปัจจุบัน ทำให้พิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ต้องมุ่งหน้าที่จะต้องรับผิดชอบหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย เช่น การอนุรักษ์วัตถุโบราณ การดูแลรักษาไม่ให้ถูกทำลาย ผู้เล่าเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านตัววัตถุที่ถูกตั้งวางไว้ ให้ความรู้ รวมถึงต้องให้ความสนุกสนานและเพลิดเพลินอีกด้วย พิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะในระดับชาติ ระดับท้องถิ่น หรือระดับหมู่บ้าน ต่างต้องพยายามสร้างหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ดำเนินได้อย่างราบรื่น ซึ่งสอดคล้องกับคำนิยามที่ ICOM (The International Council of Museums) หรือ สภาพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติ¹ ได้ขยายคำจำกัดความไว้ว่า พิพิธภัณฑ์มีหน้าที่รวบรวม สงวนรักษา ศึกษาวิจัยและจัดแสดงสิ่ง ซึ่งเป็นหลักฐานความสำคัญแก่นมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เพื่อมุ่งกระตุ้นความรู้ การศึกษาและความเพลิดเพลิน โดยสิ่งที่สงวนรักษาและจัดแสดงไม่ใช่เป็นเพียงแค่วัตถุ แต่ได้รวมถึงสิ่งมีชีวิตด้วย และในปี ค.ศ. 1971 ที่ประชุมสภาพิพิธภัณฑ์ระหว่างประเทศ ยังเห็นว่า ควรมีการส่งเสริมให้ชุมชนหรือท้องถิ่นรักษามรดกของตนเอง²

สำหรับสังคมไทยแล้ว พิพิธภัณฑ์ได้ทำหน้าที่ที่สอดคล้องกับการดูแลรักษา รวบรวมวัตถุและองค์ความรู้ของชนชั้นสูง อีกทั้งเป็นตัวแทนที่แสดงความเป็นชาติไทยมานานนับศตวรรษ ทำให้พิพิธภัณฑ์ในสังคมไทยเองทำหน้าที่อย่างห่างเหินกับสังคมทั่วไป หรือสังคมชาวบ้าน สำหรับพิพิธภัณฑ์ที่ผ่านมายังไม่ได้แสดงบริบททางวัฒนธรรมและสังคมของวัตถุและยังขาดการนำเสนอเรื่องราวของท้องถิ่น อย่างมีชีวิตชีวา ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของการจุดประกายและกำเนิด “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ขึ้นมา ในช่วงทศวรรษนักวิชาการทางด้านมานุษยวิทยาคนสำคัญที่พยายามผลักดันเรื่องนี้คือ ศรีศักร วัลลิโภคม³ ได้กล่าวถึง “บทบาทพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นได้เริ่มโดดเด่นขึ้นมาอย่างชัดเจน ในฐานะที่เป็นกลไกที่สำคัญเพื่อการศึกษาอนุกรม ทำให้คนคิดเป็นไม่ใช่ศึกษาแต่ในโรงเรียนอย่างเดียว ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นและยังสะท้อนให้เห็นถึงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์” “หน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงไม่เพียงแต่สอนให้คนรู้จักคิดเป็น ทำให้เกิดสติปัญญาเท่านั้น ยังปลูกจิตสำนึกความรักในมาตุภูมิหรือท้องถิ่นอีกด้วย”

¹ เป็นองค์กรที่อุทิศตนเพื่อพัฒนาพิพิธภัณฑ์และดูแลรักษามรดกทางวัฒนธรรมของโลก เกิดขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1946 จัดว่าเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนและไม่หวังผลกำไร ได้รับการสนับสนุนจาก UNESCO

² ICOM . <http://palimpsest.stanford.edu/icom/organization.html>

³ มติชน 4 ม.ค. 2540

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงการเป็นสถานที่ที่เน้นการแสดงโดยใช้เนื้อหาทางวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดนั้นจะมีลักษณะยั่งยืน เพราะเนื้อหาคือสิ่งที่ปลูกสำนึกคนให้ตื่น ให้ภาคภูมิใจในตัวเอง และท้องถิ่นตลอดเวลา ทำให้พิพิธภัณฑ์เป็นส่วนรวมของคนในชุมชนทุกรุ่นทุกสมัย เพราะฉะนั้น เพื่อเข้าใจ ในเนื้อหาของสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น

ดังจะเห็นว่า “พิพิธภัณฑ์” ได้ทำหน้าที่ในฐานะพื้นที่ที่สร้างและนำเสนอองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” จะเป็นพื้นที่ที่ทำให้ผู้คนในสังคมหรือวัฒนธรรมได้มีโอกาสเข้าถึงองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมหรือที่เรียกว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” ได้ดีที่สุด แม้จะมีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ อย่างเช่น สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์⁴ ได้ตั้งข้อคิดต่อปัญหาการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านว่า “ปัญหาสำคัญที่ว่า จะสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านทำไม หรือจะเกิดประโยชน์อะไร แต่ปัญหาอยู่ตรงที่ “จะสร้างอย่างไร” จึงจะเป็นประโยชน์แท้จริง ข้อมูลที่นำมาจัดแสดงและวิธีการนำเสนอคือ “หัวใจด้านคุณค่า” ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” “ปัญหาอยู่ตรงที่งานพิพิธภัณฑ์นั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะต้องบำรุงดูแลให้คงอยู่ตลอดไป เพราะความผูกพันและความภูมิใจสืบทอดเป็นมรดกตกทอดได้ยาก หากไม่มีการเสริมเติมอาจเสื่อมสลายหมดลงได้ โดยเฉพาะยุคปัจจุบันมีปัจจัยจากภายนอก โหมบีบบั่น ให้สังคมชนบทเปลี่ยนวิถีชีวิตให้ต่างต้องเอาตัวรอดกันมากขึ้น จะคาดหวังพึ่งอาสาสมัครเข้ามาช่วยแบบต่างประเทศที่เจริญแล้วก็อาจเสี่ยง เพราะอาสาสมัครต่างประเทศโดยมากมักเป็นคนที่มีอึดตัวทางเศรษฐกิจและสูงองทางวิชาการ แต่อาสาสมัครไทยส่วนใหญ่เป็นคนว่างงาน และคาดหวังประโยชน์จากผลการอาสา ที่สำคัญการบำรุงดูแลเจ้าเป็นต้องมีรายได้ที่ต่อเนื่องแน่นอนและมากพอกำที่จำเป็นปัญหาที่ล้วนแก้ไขได้ถ้ามองเห็นล่วงหน้าาน ๆ และเตรียมการแก้ไขแต่เนิ่น ๆ”⁵

สำหรับกรณีศึกษา “พิพิธภัณฑ์บ้านวัดแดง” ในฐานะที่เป็น “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” นี้ ผู้ศึกษาต้องการนำเสนอถึง พิพิธภัณฑ์นี้ถูกทำให้เป็นสิ่งประดิษฐกรรมทางวัฒนธรรม ภายใต้การสร้าง ความสัมพันธ์กับอำนาจของกระบวนการทางสังคมให้เกิดการสร้างความจริงของสังคมได้ชุดหนึ่ง ซึ่งจะพิจารณาได้จากความเป็นพิพิธภัณฑ์ที่จำเป็นต้องเสริมคุณค่าและหน้าที่ของมัน โดยผ่านการจัดการและสร้างภาพตัวแทน เราอาจเรียกได้ว่าเป็น “การนำเสนอภาพเชิงพื้นที่” ในมุมมองของเลอแพบเบรเซอร์เองเห็นว่าพื้นที่ในลักษณะที่เป็นพื้นที่แบบมโนทัศน์นี้ถูกสร้างขึ้นเพื่อสอดคล้องกับรูปแบบหลักของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามวิธีการผลิตของสังคม

⁴ ผู้ก่อตั้งสถาบันทักษิณคดีศึกษาและพิพิธภัณฑ์ครุฑวิद्या

⁵ ปัญหาของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและแนวทางการแก้ไขปัญหา, 2539, น.79

การสร้างพื้นที่องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่บ้านวัดแดง

พิพิธภัณฑ์กับวัด นับว่าเป็นของคู่กัน ต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่เสริมซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นศูนย์รวมของการเรียนรู้และองค์ความรู้ ดังจะเห็นว่าพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือพื้นที่บ้านหลาย ๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้การสนับสนุนของวัด ไม่ว่าจะเป็นงบประมาณ ผู้ดูแลที่เป็นพระ วัดอุทิศของที่นำมาแสดง เป็นต้น จากคำให้การของบรรณาธิการ สุจิตต์ วงษ์เทศ⁶ กล่าวถึงพิพิธภัณฑ์ไว้ว่า “อย่ายกพิพิธภัณฑ์ออกจากวัดไปหมดซี (วะ)” “รู้เขา รู้เรา รู้โลก นี่เป็นหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์” ดังจึงไม่ต่างกับการเกิดขึ้นในกรณีพิพิธภัณฑ์บ้านวัดแดงเองก็พบว่า มีลักษณะการเกิดขึ้นตามแนวความคิดของพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านหรือท้องถิ่น ที่ต้องการทำหน้าที่ฟื้นฟูรักษาและดูแลมรดกทางวัฒนธรรมรวมถึงองค์ความรู้ของบ้านวัดแดง

การสร้งองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ที่เรียกว่า “พิพิธภัณฑ์” ได้ถูกทำให้เป็นตัวแทนของการแสดงชุดความหมายของวัฒนธรรมบ้านวัดแดง โดยเฉพาะความเป็นชาวนาและชาวสวน แต่ชุดความรู้เหล่านี้ถูกผลิตซ้ำทางความคิดและความหมายในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ในเขตท้องที่ จังหวัดนนทบุรี

การสร้างพื้นที่ “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่บ้านวัดแดง” กับการนำเสนอภาพตัวแทน

“ความเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ของพิพิธภัณฑ์บ้านวัดแดง ถูกจัดสร้างขึ้นภายใต้อำนาจการปกครองท้องถิ่น ที่ต้องการฟื้นฟูความเป็นหมู่บ้านหรือท้องถิ่น โดยการพัฒนาศักยภาพพื้นที่ทางสังคมและกายภาพขึ้นมาอีกครั้ง เพื่อจะสามารถดำเนินการได้อย่างเปี่ยมล้นด้วยคุณค่าของประวัติศาสตร์แห่งความทรงจำ

พิพิธภัณฑ์บ้านวัดแดงแม้ว่าจะมีบทบาทสำคัญในการอธิบายเพื่อให้เกิดความกระจ่างกับประวัติศาสตร์ในอดีต ของคนในหมู่บ้านนี้ ดังนั้นการจัดพิพิธภัณฑ์บ้านวัดแดงขึ้นนั้น เป็นการนำมาแสดงที่ไม่ใช่รูปแบบอาคารพิพิธภัณฑ์ และบรรดาโบราณวัตถุแต่เพียงเดียวไม่ หากจะต้องสัมพันธ์กับเนื้อหาในด้านประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์สังคม และชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่ตามชุมชนต่างๆ ในพื้นที่หรือท้องถิ่นเดียวกัน ทั้งนี้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์สังคมและชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นจะเป็นตัวตั้งหรือเป็นสิ่งที่กำหนดให้ว่า

- (1) จะเอาโบราณวัตถุอย่างไหนมาแสดง แต่ถ้าไม่ก็จำต้องหามาด้วยวิธีอื่นๆ

อาจแสดงจากภาพถ่ายหุ่นจำลอง ภาพเขียน ฯลฯ

- (2) เป็นสิ่งที่กำหนดทิศทางและหัวข้อในการจัดแสดง และ

⁶ ศิลปวัฒนธรรม มิถุนายน 2540 , น. 16

เป็นสิ่งที่แสดงลักษณะเฉพาะหรือที่มักเรียกกันว่า เอกลักษณะของท้องถิ่น ซึ่งสิ่งที่จะนำไปสู่การแลเห็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม ดังนั้น เมื่อมีการนำเอาเนื้อหาของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละหน่วยมาเปรียบเทียบกัน ก็จะแลเห็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากความแตกต่างกันของท้องถิ่น

สิ่งที่ปรากฏขึ้นในพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่บ้านวัดแดงนี้ อาจกล่าวได้ว่า ไม่มีความต่างในแง่ของที่มาหรือแนวคิดของการสร้างพื้นที่ที่เพื่อนำเสนอความหมายหรือนัยยะทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นหรือหมู่บ้านวัดแดง หากแต่การนำเสนอความหมายบนพื้นที่นี้ อาจยึดองค์ความรู้พื้นฐานของวิถีชีวิตของผู้คนในหมู่บ้านและชุมชนใกล้เคียง ซึ่งการนำเสนอชุดความรู้เหล่านี้ผ่านนิทรรศการหรือการจัดวางจะทำให้เกิดความชอบธรรมในการอธิบายถึงที่มาของการสร้างพิพิธภัณฑ์แห่งนี้

การสร้างพื้นที่ การสร้างความหมายบนพื้นที่ “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่บ้านวัดแดง” นี้ ถูกทำให้กลายเป็นภาพตัวแทนของหมู่บ้านและวิถีชีวิตของหมู่บ้านวัดแดง ผนวกกับการสร้างจินตนาการที่ผู้มาคิดจะพยายาทำให้มันสอดคล้องกับพื้นที่ทางกายภาพ ฉะนั้นเมื่อมีผู้คนเข้ามาเยี่ยมชม ไม่ว่าจะนักท่องเที่ยว หรือนักวิชาการจากภายนอกภาพพื้นที่พิพิธภัณฑ์นี้ก็กลายเป็นตัวแทนของหมู่บ้านและชุมชนในแถบนี้ (ลุ่มน้ำเจ้าพระยา) ที่ถูกเล่าขานด้วยตัวของมันเอง ทำให้เกิดแนวคิดของ “การสร้างความหมาย” ของวิถีชีวิตอยู่ถูกกล่าวขานกลายเป็นศูนย์กลางของประสบการณ์การเรียนรู้ อันเกิดจากความจริงที่ถูกสร้างขึ้นโดยสังคม ผนวกกับประสบการณ์ และอีกประการหนึ่งคือการเชื่อมระหว่าง ‘สิ่งที่รู้’ และ ‘สิ่งที่ไม่รู้’ ของปัจเจกบุคคล

ดังนั้นการสร้างภาพตัวแทนของหมู่บ้านวัดแดง จึงอาศัยพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่บ้านวัดแดง เป็นตัวเสริมอย่างชอบธรรม ภายใต้อำนาจที่ถูกนำมาใช้เพื่อการฟื้นฟูวัฒนธรรมของหมู่บ้านหรือท้องถิ่นจังหวัดนนทบุรี

นอกจากนี้สิ่งที่เสริมความสำคัญของการสร้างพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่บ้านวัดแดง คือ การปฏิบัติที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ ผ่านกิจกรรมทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การให้ความรู้ การฝึกอบรม การท่องเที่ยว การขายสินค้าพื้นบ้าน เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้พยายามรื้อฟื้นวิถีชีวิตของชาวสวนนนท์ (นนทบุรี) อีกทั้งทำให้เกิดการสอดคล้องกับแนวคิดทุนนิยม เช่น การส่งเสริมเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และเชิงเกษตร ที่เรียกว่า “สวนเก่าเมืองนนท์” มีการจำหน่ายทุเรียนพันธุ์ดั้งเดิมของนนทบุรี เช่น ทุเรียนก้านขาว เป็นต้น นอกจากนี้จัดพื้นที่บริเวณวัดแดงและบริเวณพิพิธภัณฑ์บ้านวัดแดง เป็นตลาดนัด มีการจำหน่ายสินค้าพื้นบ้าน เป็นต้น

ผลที่เกิดขึ้นตามมาคือ การรื้อฟื้นวิถีชีวิตชาวสวนนนท์ ที่ถูกนำมาเป็นจุดขายในเชิงทุนนิยม กลับไม่ได้ได้รับความสนใจ เพราะในระแวกใกล้เคียงก็มีการรื้อฟื้นในลักษณะนี้ ไม่แตกต่างกัน จึงทำให้หาจุดเด่นหรือจุดขายไม่ได้ ทุกอย่างจึงล้มเหลว การปฏิบัติและการกิจกรรมบนพื้นที่

พิพิธภัณฑ์ก็มิได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังจากหน่วยงานหรือองค์กรท้องถิ่นที่รับผิดชอบ นั่นคือเทศบาลตำบลไทรมา และอำเภอเมืองนนทบุรี

อย่างไรก็ตามการเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์ห้องที่บ้านวัดแดงนี้ นับได้ว่า ที่ผ่านมายังเป็นเพียงสถานที่เก็บรวบรวมของเก่า ๆ ไว้ในโกดัง ยังไม่ก้าวหน้าถึงขนาดที่ทำให้คนรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างเอาจริงเอาจัง ซึ่งเหล่านี้ก็คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับผู้จัดพิพิธภัณฑ์คือ การขาดความรู้ความเข้าใจในท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างแท้จริง หรือเอาทัศนะจากส่วนกลางไปครอบงำท้องถิ่น ทำให้เรื่องราวของท้องถิ่นขาดความลึกซึ้ง ไม่ชัดเจน ไม่น่าสนใจ และไม่ช่วยให้คนดูรู้และเข้าใจได้ ขณะเดียวกันพิพิธภัณฑ์ที่เกิดขึ้นเองก็มิได้สนองความต้องการของผู้คน ชุมชนและสังคม เป็นเพียงที่เก็บของเก่าเท่านั้น

ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ Jean Guibal ภัณฑารักษ์แห่งศูนย์อนุรักษ์มรดก IsEre region of France กล่าวว่า “ดังนั้นพิพิธภัณฑ์มีบทบาทในฐานะเป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมที่แท้จริง เป็นที่ ๆ ช้อดถวิล คำถาม และการเผชิญหน้าเกิดขึ้นได้ ซึ่งเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นในสังคมใดก็ตามที่กำลังก้าวหน้าวิถีทางและความต้องการของตน ซึ่งต้องตั้งคำถามต่อตัวเองอีกมากมาย”⁷

ปัญหาของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ห้องที่บ้านวัดแดงที่สำคัญ พบว่า การขาดความรู้ในการจัดตั้ง การสร้างเครือข่าย กรพบปะแลกเปลี่ยน ความรู้และการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจถึงคุณค่าของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในสังคมวงกว้าง รวมถึงการดำเนินการเก็บข้อมูลยังขาดการออกไปสำรวจศึกษาตามชุมชนต่างๆ ของท้องถิ่นในละแวกเดียวกัน นอกเหนือไปจากหมู่บ้านของคนที่จะเป็นที่ตั้งพิพิธภัณฑ์ เพราะโดยทั่วไปและตามความเป็นจริงผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องแนวคิด ทฤษฎีและวิธีการ ตลอดจนเทคนิคในการจัดพิพิธภัณฑ์นั้น ไม่ใช่คนจากภายใน หากเป็นคนภายนอกที่เป็นนักวิชาการ การวางแผนและการกำหนดวิธีการรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล จึงเป็นเรื่องของคนภายนอก ดังนั้นจึงทำให้ขาดความต่อเนื่องในการดำเนินและบริหารงาน

แม้ว่าจะมีการทำงานที่ขากลับมากและซับซ้อนปรากฏในงานพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการของพิพิธภัณฑ์ แต่ “พิพิธภัณฑ์ห้องที่” มีลักษณะพิพิธภัณฑ์เฉพาะแบบ การทำความเข้าใจต่อช้อดถวิลและช้อดขัดแย้งที่สัมพันธ์กับการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ประเภท “ชุมชน” จะทำให้เราเห็นเหตุผลและลำดับของการขยายตัวขององค์กรดังกล่าว ในภูมิทัศน์วัฒนธรรมของหมู่บ้านวัดแดง อาจทำให้เราเองจะต้องกลับไปสำรวจสิ่งที่เรียกว่า “ชุมชน” รวมถึงกระบวนการ รูปแบบ และการสร้างอัตลักษณ์ และวิธีการสร้างโครงการทางวัฒนธรรม การสืบค้นดังกล่าวไม่ใช่เพียงการพยายามนิยามว่าเป็นเพียงพิพิธภัณฑ์หรือศูนย์อนุรักษ์และฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมบ้านวัดแดงเท่านั้น

⁷ ปณิศา สระวาสิเปิลและเรียบเรียงจาก Michel Cote. 'From Masterpiece to Artefact: the Sacred and the Profane in Museum.'

แต่การทำงานของศูนย์หรือพิพิธภัณฑ์เองจำเป็นต้องมีการสร้าง “กระบวนการทำให้กลายเป็นพิพิธภัณฑ์” (museumization)⁸ ที่วางเอาไว้ตั้งแต่แรกก่อตั้ง การก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ได้กำหนดลักษณะการดำเนินการแบบองค์กร มีการจัดแบ่งส่วนงานอย่างชัดเจน งานคลังสะสม งานนิทรรศการ และงานการศึกษา รวมถึงการขับเคลื่อนงานอาสาสมัครไป ในขณะที่เดียวกัน พิพิธภัณฑ์เองก็พยายามพัฒนาไปสู่การสร้างพื้นที่สาธารณะที่ทำให้เกิดการวิเคราะห์ วิจัย และนำไปสู่การสร้างสรรคงานวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ เพื่อคอกย้ำต่อการสร้างพื้นที่สำหรับความเป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วมอย่างจริงแท้ แต่มีอาจดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน อีกทั้งสภาพพื้นที่เองจำเป็นต้องเกิดความสร้างสรรค์และการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะด้วยการบินที่ใกล้ชิด และตรวจสอบในหลากหลายรูปแบบ ผลลัพธ์คือ สารของพิพิธภัณฑ์ที่มาจากการจัดการอย่างเป็นขั้นตอน ความเป็นศูนย์กลางของพิพิธภัณฑ์อยู่ที่การรวบรวมความรู้ และแสดงออกผ่านการออกแบบนิทรรศการ การบันทึกและจัดเก็บเรื่องเล่าและคนตรี รวมถึงภาพถ่ายอย่างเป็นระบบ อนึ่งการทำงานทั้งหมดนี้สมาชิกเครือข่ายในชุมชน มีส่วนร่วมน้อย ขาดความเชี่ยวชาญของพิพิธภัณฑ์ ยังผลต่อการใช้ความรู้เชิงวิชาการเข้าไปกับสถานการณ์ของการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิพิธภัณฑ์เล็กๆ แห่งนี้ได้เกิดตนเองในฐานะตัวแทนของหมู่บ้านหรือท้องที่ พิพิธภัณฑ์เองก็มีลักษณะที่โดดเด่นมีใช้น้อย

จากมุมมองต่างๆ ที่ได้กล่าวถึง “พิพิธภัณฑ์ท้องที่” แม้ว่าจะอาศัยอำนาจทางการเมืองและการปกครองเข้ามามีส่วนในการก่อร่างสร้างพิพิธภัณฑ์ รวมทั้งกำหนดแนวคิดและทิศทางการทำงานของพิพิธภัณฑ์ในเรื่องการเมืองทางวัฒนธรรมสำหรับการศึกษาความทรงจำ พิพิธภัณฑ์มิได้ใช้แนวความคิด “ชุมชน” อย่างแท้จริง หากกลับเป็นความพยายามผลักดันของกลุ่มผู้นำทำให้การทำงานของพิพิธภัณฑ์ขาดความเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบและการเคลื่อนไหวทางสังคม

นิยามของพิพิธภัณฑ์ดังกล่าวจึงมิได้ช่วยในการสร้างกรอบการทำงานอย่างมีส่วนร่วมและนำไปปฏิบัติได้จริง ทั้งการตีความ การสร้างความแข็งแกร่งของชุมชน และการมองงานพิพิธภัณฑ์ว่าเป็นกระบวนการที่เดินหน้าอย่างมีเป้าหมาย พิพิธภัณฑ์ในฐานะยังคงมีเพียงอาคารหรือเรือนไทยที่เป็นสัญลักษณ์ของความทรงจำ และโคดักเก็บรักษาข้าวของเครื่องใช้ที่เหลือทิ้ง ไม่มีคนต้องการแล้ว โครงการนี้จึงเป็นเพียงการดำเนินไปอย่างไร้จุดหมายปลายทาง ที่ปราศจากแนวคิดและกลไกที่จะนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ของพิพิธภัณฑ์

⁸ จิวลีย์ บุณยเกียรติแปลและเรียบเรียงเรื่องจาก Ciraj Rassol, "Making the District Six Museum in Cape Town," เขาสร้าง "พิพิธภัณฑ์ชุมชน" ในศตพ ทาวน์ กันอย่างไร Museum International, No. 229-230 (vol. 58, No. 1-2, 2006), pp. 9 – 18.

พิพิธภัณฑ์วัดแดงธรรมชาติ ถือได้ว่าเป็นแหล่งรวบรวมความรู้ของท้องถิ่นไว้ พิพิธภัณฑ์ตั้งอยู่ในบริเวณวัด กลายเป็นพิพิธภัณฑ์ที่สะท้อนความเป็นชุมชนชาวสวน จังหวัดนนทบุรี ริมแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ไม่ได้เป็นพื้นที่ที่มีการนำเสนอภาพรวม (holistic approach) ของวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างเป็นระบบ แม้ว่าพยายามสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะการใช้ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับการเลือกสรรความทรงจำชุดใดชุดหนึ่ง เพื่อมาเป็นตัวแทนอัตลักษณ์หรือเอกลักษณ์ที่สร้างขึ้น โดยอาศัยความรู้ทางประวัติศาสตร์บ้างช่วงบางตอนมาเสริมความทรงจำและความชอบธรรมของหมู่บ้านตนเอง อีกทั้งเพื่อสอดคล้องกับนโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติที่ต้องการส่งเสริมและรักษาวัฒนธรรมอันดีงามของไทย รวมถึงวัฒนธรรมพื้นบ้านในท้องถิ่น⁹

⁹ ตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง นโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติ ลงวันที่ 23 พฤศจิกายน 2524 ได้กำหนดนโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติ เพื่อเป็นหลักให้หน่วยงาน ของรัฐและเอกชน รวมทั้งประชาชน ร่วมกันรักษาและส่งเสริมวัฒนธรรมอย่างมี เป้าหมาย ครองกันและประสานสอดคล้องกันดังนี้

1. ส่งเสริมการบำรุงรักษาวัฒนธรรมไทยทุกด้านให้เจริญ ด้วยการศึกษาค้นคว้า วิจัย พิธีฟู และพัฒนาวัฒนธรรมไทย เป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับการแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตการพัฒนาประเทศด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการป้องกันประเทศ ป้องกันการทำลาย วัฒนธรรมและศาสนา และทำนุบำรุงศาสนาให้บริสุทธิ์ เพื่อเป็นหลักในการพัฒนา จิตใจประชาชน
2. เผยแพร่วัฒนธรรมไทยทุกด้านนำไปสู่ประชาชนถึงขั้นปฏิบัติให้แพร่หลายยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ กระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมที่มีต่อเอกลักษณ์ ศักดิ์ศรี ความสามัคคีและความมั่นคงของชาติ ตลอดจนเกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ
3. ส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้านและวัฒนธรรมของกลุ่มชนในท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชน มีความเข้าใจ เห็นคุณค่าและยอมรับ วัฒนธรรมของท้องถิ่นซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดการ ผสมผสานทางวัฒนธรรมอันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุขในชาติ และมีความรักหวงแหน วัฒนธรรมไทยยิ่งขึ้น
4. สนับสนุนส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับต่างประเทศ เพื่อเสริมสร้างความ เข้าใจอันดีระหว่างชาติ รวมทั้งรู้จักเลือกสรรวัฒนธรรมของต่างชาติที่เหมาะสมเข้ามาใน ประเทศไทย หรือผลจากการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม โดยนำมาถ่วงถ่วง ปรับปรุง คัดแปลงให้เหมาะสมกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยและวัฒนธรรม ปกคึกคักของชาติ
5. สนับสนุนส่งเสริมให้หน่วยงานของรัฐและของเอกชน ที่ดำเนินงานด้านวัฒนธรรม ได้ประสานงานกันอย่างใกล้ชิด โดยการระดมสรรพกำลังทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เพื่อรักษา และส่งเสริมวัฒนธรรมให้มั่นคง เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของประชาชน ตลอดจนร่วมกัน แก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เพื่อให้วัฒนธรรมมีบทบาทสนับสนุนการพัฒนาประเทศอย่างแท้จริง

ความสัมพันธ์ทางอำนาจกับการฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรม

หากย้อนกลับมาพิจารณาจากยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการศึกษา ศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมของเทศบาลตำบลไทรมัว¹⁰ ซึ่งเป็นองค์กรท้องถิ่น(ที่) ที่มีอำนาจในการดูแลบริหารงานจัดการบ้านวัดแดง (1 ใน 6 หมู่บ้าน) และมีเป้าหมายการพัฒนา¹¹ ที่สำคัญคือ การให้ประชาชนในเขตเทศบาลตำบลไทรมัวตระหนักถึงความสำคัญและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาของท้องถิ่นไว้ รวมถึง การดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ด้านนี้ จะเน้นเฉพาะสืบสานวัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญา ท้องถิ่นไว้ โดยการจัดงานอนุรักษ์ประเพณีต่างๆ เช่น งานประเพณี ลอยกระทง งานสงกรานต์ งาน บวช(บรรพชาสามเณร) สืบทอดกันมาเป็นประจำทุกปี ซึ่งไม่มีความชัดเจนในการสนับสนุน ส่งเสริม และพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น บ้านวัดแดงอย่างมีบูรณาการ ให้สมกับความเป็นพื้นที่สะสมมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน หรือท้องถิ่น สภาพของพื้นที่ทางวัฒนธรรม ในฐานะที่เป็นพื้นที่ของท้องที่การปกครอง (บ้านวัดแดงและเทศบาลตำบลไทรมัว) และท้องถิ่นนันทบุรี กลับถูกปล่อยปละละเลย สภาพของพิพิธภัณฑ์จึงไม่ต่างไปจากสภาพของโกดังเก็บของเก่า

ทั้งนี้อาจสอดคล้องกับสิ่งที่ ศรีศักร(2543,60) ได้กล่าวไว้ว่า การสูญเสียมรดกทางวัฒนธรรมและการทำลายสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่แลเห็นกันอยู่เฉพาะหน้า คือความสิ้นหวังอย่างหนึ่งของประเทศชาติ แต่เป็นความสิ้นหวังที่ไม่เกิดปฏิกิริยาใด ๆ ที่รุนแรง เพราะบุคคลทุกผู้ทุกนามนั้นได้เห็นว่าไม่ใช่เรื่องขอขาดขาดคาย อย่างมากที่ทะเลาะกันนิดหน่อยแล้วก็ยอม ๆ กันไป

ทั้งนี้เนื่องจากการรักษาศิลปวัฒนธรรมประเพณีต้องใช้ความพยายามเป็นพิเศษ เพราะเอกชนคนธรรมดาไม่ถือว่าเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองแต่ละคน เพราะฉะนั้นผู้รักษาและฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมประเพณี จะต้องเป็นผู้ที่มีหน้าที่รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม ของชุมชนของประเทศชาติ ดังนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านวัดแดงและชุมชนจึงเกิดคำถามความมาว่า รักษาศิลปวัฒนธรรมประเพณีไว้ทำไม? ...รักษาไว้เพราะ (1)เป็นมรดกที่บรรพบุรุษท่านสร้างสมเอาไว้ เปรียบเสมือนสมบัติเดิม (2)เป็นเครื่องหมายพอให้คนอื่นเขาเกรงใจนับถือได้

¹⁰ ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการศึกษา ศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรม โดยเน้น วัตถุประสงค์การพัฒนา 1. เพื่อเป็นการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาของท้องถิ่น 2. เพื่อให้ประชาชนได้รับทราบข้อมูลข่าวสารอย่างทั่วถึง 3. เพื่อพัฒนาการศึกษาของโรงเรียนในเขตเทศบาลตำบลไทรมัว

¹¹ แนวทางการพัฒนา 1.) พัฒนา ปรับปรุง ก่อสร้างและสภาพแวดล้อมของโรงเรียน 2.) สนับสนุน พัฒนาสื่อการเรียนการสอน กิจกรรมของโรงเรียน พัฒนาบุคลากร และสุขภาพของนักเรียน 3.) สนับสนุน ส่งเสริมการศึกษาให้กับเด็กผู้ยากไร้ และผู้ด้อยโอกาส 4.) สนับสนุนอาหารกลางวันและอาหารเสริมในโรงเรียน 5.) ส่งเสริมสร้างจิตสำนึกทางด้านศาสนา และ 6.) ส่งเสริม สร้างจิตสำนึกทางด้านวัฒนธรรม

ว่าเราไม่ใช่คนตัวเปล่าพอมิเวทสามารถอยู่เหมือนกัน (3) เป็นประวัติให้รู้ความเป็นมาและรู้คัมภีร์มือ การก่อสร้างสรรค์ของบรรพบุรุษ¹²

ส่วนที่ว่าจะรักษาไว้ให้เป็นลักษณะชีวิตประจำวันนั้น เห็นจะไม่มีทางเป็นไปได้ การรักษา และฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมประเพณีนั้น คงเป็นเพื่อไว้ดูและชื่นชมมากกว่าที่จะเอาไว้ใช้ได้ประโยชน์ โดยตรง ด้วยเหตุนี้การรักษาและฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมประเพณี จึงไม่เหมาะว่าเป็นการสร้าง ของใหม่ที่จะใช้ประจำวันให้เหมือนแบบเดิมทุกอย่าง ศิลปะใหม่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพ ของการทำเลียนของเก่า และการรักษาฟื้นฟูก็ไม่ใช้การทำเลียนของเก่า และการรักษาฟื้นฟูไม่ใช่ การคัดลอกแบบเดิมของเก่าให้กลายเป็นไป แต่ยังเรียกให้เป็นของเก่า ทำอย่างนี้เสมือนหลอกลวง และ โนขณะเดียวกันก็ไม่ใช้การรักษาฟื้นฟูที่ถูกต้อง ที่จริงควรจะเป็นการทำให้ตรงตามแบบฉบับ ของเดิมที่กำหนดไว้ทุกอย่าง การรักษาและการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมประเพณีต้องทำควบคู่ไปกับการ ศึกษาประวัติของสิ่งต่าง ๆ นั้นอย่างถูกต้อง ศิลปวัฒนธรรมประเพณีก็เปลี่ยนมาเป็นระยะ ๆ ตามยุคสมัย เพราะฉะนั้นแสดงให้ถูกต้องตามแบบฉบับของเดิมทุกประการให้สมกับที่เป็นของมีค่า แต่โบราณ จึงต้องระบุไว้ว่าเป็นแบบฉบับของสมัยใดสมัยที่ได้จากการกระทำเช่นนี้ คือการ เสริมสร้างความรู้สึกรักคุณค่าของประวัติศาสตร์ ซึ่งอดีตให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่ปัจจุบันและ อนาคต

การจะเอาศิลปวัฒนธรรมประเพณีที่ไม่มีโอกาสใช้ในสภาพบรรยากาศแบบเดิมอย่าง แท้จริงได้อีกต่อไปแล้ว มารักษาฟื้นฟูในปัจจุบันต้องอาศัยความเข้าใจและยอมรับบทบาทใหม่ ให้ ตรงกันเสียก่อนระหว่างผู้ให้และรับ ไม่ใช่มุ่งเพียงวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจเท่านั้น นั่นคือ เพื่อให้มีรายได้จากการท่องเที่ยว โดยกรณีนี้การฟื้นฟูจึงเป็นสิ่งมีความไม่ให้ความใส่ใจใน ความหมายความสำคัญที่เดิมของประเพณี พิธีกรรมเหล่านั้นเท่าที่ควร แต่กลายเป็นว่าจะทำอะไรก็ได้ให้ดูเป็นที่ดินคาคืนใจแก่บรรดานักท่องเที่ยวเป็นสำคัญ

ดังนั้นการฟื้นฟู หรือรักษามรดกวัฒนธรรมมิได้ทำเพียงแต่ในพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์เท่านั้น แต่เรื่องราวและสิ่งซึ่งจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์ดังกล่าวนี้ ล้วนต้องมาจากการมีชีวิตร่วมกันในทาง ประวัติศาสตร์สังคมที่ทำให้คนในท้องถิ่นทั้งรุ่นใหม่และรุ่นเก่าเกิดความภาคภูมิใจ และแลเห็น ตัวเองว่ามีความเป็นมาที่ไม่น้อยหน้าใคร ตลอดจนมีความพร้อมที่จะรักษาสิ่งที่เป็นมรดกทาง วัฒนธรรมไว้เพื่อแสดงเอกลักษณ์ท้องถิ่นของตนเองร่วมกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้คงจากสร้างสำนึกร่วม ของคนในท้องถิ่นแล้ว ยังอาจเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาทางเศรษฐกิจอีกด้วย สิ่งที่จะเป็นกลไกใน ด้านนี้ก็คือ การท่องเที่ยว แต่ไม่ใช่เป็นการท่องเที่ยวชนิดที่มุ่งจะทำเพื่อหาเงินแต่เพียงอย่างเดียว หากเป็นการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา เพื่อให้เกิดความเข้าใจและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่าง คนหลายกลุ่มเหล่าหลายท้องถิ่น และเราอาจกล่าวได้ว่าสิ่งเหล่านี้คือ “ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่

¹² ทักษิณ สายพู เทศกนิบาล 68 (12) ธันวาคม 2516

แท้จริง” ที่จะช่วยสร้างแรงดันของการฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมให้มีคุณค่า ไม่ใช่เป็นเพียงของเก่าเท่านั้น

ดังนั้น ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมอย่างรวดเร็ว คนเราเริ่มเกิดความสำนึกถึงและโหยหาอดีต ทำให้เกิดความปรารถนาอยากจะได้เรียนรู้คตินิยมของคนอื่น ๆ อย่างมากมาย พิพิธภัณฑสถานที่บ้านวัดแดงก็ขยับเป็นสถานที่และแหล่งความรู้ทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมที่นักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือนจากภายนอกอาจเรียนรู้อะไรต่ออะไรได้หลายอย่าง ในขณะที่เดียวกัน ก็เป็นสิ่งที่นำไปสู่การฟื้นฟูทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน ถ้าหากได้มีการชักชวนสนับสนุนให้ชาวบ้านที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องอาหาร ทำอาหารและขนมประจำท้องถิ่นขายแก่ผู้มาเยือน รวมไปถึงการนำผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรและบรรดาหัตถกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องแกะสลักที่ท้องถิ่นทำขึ้นมาขายได้ โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์ด้านเกษตรกรรมและหัตถกรรมท้องถิ่นนั้น นับเป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนโดยตรงระหว่างผู้ขายและผู้ซื้อ โดยไม่ผ่านกลุ่มคนกลางก็ว่าได้

ถ้ามองโดยรวมพิพิธภัณฑสถานที่บ้านวัดแดงก็อาจจะมิพบทาบและความหมายในการฟื้นฟูเอกลักษณ์ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นอย่างมาก การตระหนักถึงแก่นแท้พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นต้องเป็นของที่ชาวบ้านในท้องถิ่นร่วมกันสร้างขึ้น และเมื่อสร้างเสร็จแล้วก็เป็สมบัติของท้องถิ่นที่มีชาวบ้านเป็นผู้ดูแล โดยปกติพิพิธภัณฑสถานจะสร้างขึ้นในบริเวณวัด โดยมีพระภิกษุสงฆ์และบุคคลที่เป็นผู้รู้ผู้อาวุโสของชุมชนเป็นผู้ดูแลซึ่งอาจขอความร่วมมือจากครูและนักเรียนหรือไม่ก็ชาวบ้านจัดการในเรื่องการทำความสะอาดและดูแลรักษาได้ ไม่จำเป็นต้องจ้างเจ้าหน้าที่ประจำ และการเปิดให้คนเข้าชมก็ไม่จำเป็นต้องเคร่งครัดจนเกินไปนัก ไม่ต้องเปิดเป็นประจำทุกวัน แต่ควรสร้างเงื่อนไขว่าผู้สนใจจะเข้าชมเป็นหมู่คณะควรแจ้งให้ทางวัดทราบล่วงหน้าเพื่อจะได้จัดการอำนวยความสะดวกได้ โดยเฉพาะเรื่องการจัดหาคนอธิบาย และการจัดการในเรื่องอาหารตลอดจนถึงของพื้นบ้านที่จะนำมามอบให้หรือจำหน่ายแก่ผู้มาเยือน ความสำคัญขอพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นไม่ได้อยู่ที่การจัดตั้งขึ้นเพื่อหารายได้จากนักท่องเที่ยวที่มาชม หากเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้คนในท้องถิ่นได้แสดงเอกลักษณ์และความสำคัญทางวัฒนธรรมของคนให้คนที่มาเยือนจากภายนอกได้ทราบ ซึ่งสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อคนในท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นผู้อธิบายและนำชมเอง